

Zenei vonatkozású elemek Karácsony Sándor életművében¹

Ének-zene tanárként és karvezetőként előadásomban arra vállalkoztam, hogy rávilágítsak a 20. század talán legnagyobb hatású magyar pedagógusának zenei tárgyú tevékenységeire. Karácsony Sándor életének különböző időszakaiban váltakozó intenzitással bukkantak fel zenei elemek, hol hangsúlyos szerepet kaptak, máskor háttérbe kerültek, de mindvégig jelen voltak, így nehéz lenne ezekről az életmű ismerete nélkül, abból mintegy kiragadva beszélni. Ezért először vázlatosan ismertetem Karácsony Sándor életrajzát.

Karácsony Sándor 125 éve, 1891. január 10-én született a Hajdú vármegyei Földesen. Édesapja jómódú földbirtokos, okleveles mezőgazda, rendkívül művelt ember volt, édesanyja a balmazújvárosi református lelkész leánya. Elemi iskolai tanulmányait (öt évfolyamot) szülőfalujában végezte, első zenei élményeit is itt szerezhette, mert két tanítója közül az egyikről tudjuk, hogy kitűnő zenész volt. A szülőházban pianino is volt, amely minden bizonnyal meg-megszólalt időnként. Az ötödik osztály elvégzése után, 1902-ben a Debreceni Református Kollégiumba került. Tanári elhivatottságának gyökereiről így ír *Ocsudó magyarság* című könyvében (2002):

„1902 őszén íratlak be Debrecenben első gimnazistának. Szeptember 10-én 8–9-ig volt az első latin óránk. 9 órai tízpercben láttam meg világosan, hogy az Isten tanárnak szánt. Attól fogva ösztönösen is, tudatosan is készültem erre a pályára. Figyeltem, kritizáltam, töprengtem, terveztem, milyen az ember, ha tanár.”

Debreceni diákévei alatt hegedülni és zongorázni is tanult magánúton, és hogy nem eredmény nélkül, arra bizonyíték, hogy nyolcadikos korában önálló zongoraprodukcióval lépett fel egy gimnáziumi ünnepségen.

¹ Elhangzott a *Scientia Ac Educatio Nemzet, kultúra, identitás, párbeszéd* című konferencián, 2016. április 20-án a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen.

- 1910 – érettségi, majd egyéves sorkatonai szolgálat, amelyet Tirolban töltött le.
- 1911 – egyetemi tanulmányainak kezdete, magyar-német szak Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetemen. (A zeneszerzés mellett Kodály is ezt a szakot végezte el néhány évvel korábban.) Vendéghallgatóként járt Münchenben, Genfben, Grazban és Bécsben. Itt ismerkedett meg a legmodernebb nyelvészeti, stilisztikai, néplélektani kutatásokkal.
- 1914 – a világháború miatt megszakadtak tanulmányai, a frontra került, súlyos sebesülés érte, ettől kezdve élete végéig két bottal, illetve mankóval kellett járnia.
- 1917–18-ban Csehországban, majd Kassán középiskolában tanított.
- 1918 – A világháború miatti kényszerű megszakítás után tanári diploma.
- 1919-ben került Budapestre, hamarosan egy józsefvárosi gimnáziumban kapott katedrát. Nyolc évig tanított itt, az igazgatói teendők kivételével minden más iskolai feladatot ellátott: volt osztályfőnök, önképzőkori vezetőtanár, énekkari és zeneköri felügyelő, segítőegyesületi irányító, könyvtárőr, cserkészparancsnok, tanterületi jegyző és igazgatóhelyettes.
- A tanítás mellett 1922-től lapszerkesztőként dolgozott *Az Erő* című folyóiratnál. Ugyanebben az évben írta meg doktori disszertációját (a *Protestáns Szemle* publikálta, s itt közölte neveléstudományi, irodalmi, nyelvészeti tárgyú tanulmányait, kritikáit).
- 1927-től az MTA Szótárszerkesztő Bizottságának tagja lett.
- 1929-ben a Debreceni Egyetemen filozófia, magyar nyelvészet és pedagógia tárgyakból doktorált, ugyanitt 1934-től egyetemi magántanár, 1942-től pedig a Pedagógia Tanszék professzora lett.
- Pedagógiai, nemzetnevelő célzatú írásainak, előadásainak hatása ekkoriban teljessé vált ki, ez irányú tevékenységét a legkülönbözőbb beállítottságú körök is elismerték, népszerűségéről és tekintélyéről elég annyit megjegyezni, hogy a fél ország (sokszor a nála idősebbek is) „Sándor bátyám”-nak szólította.
- 1943-ban részt vett a történelmi jelentőségű Szárszói Konferencián, az első nap végén elmondott beszédéről már másnap úgy írt a sajtó, mint amiért érdemes volt megszervezni az eseményt.
- A II. világháborút követően hatalmas lendülettel vetette bele magát az újjáépítés hatalmas munkájába, számtalan szervezetben vállalt fontos pozíciót, kialakította és elindította a szabad művelődés rendszerét, munkájának köszönhetően ország-szerte népfőiskolák tucatjai kezdtek meg működésüket.
- Az 1948-as fordulatot követően az általa is vezetett szervezeteket néhány hónap alatt sorra megszüntették, munkáját ellehetetlenítették, egyetemi tanári posztjáról nyugdíjba küldték. A kényszerű tétlenség, a mellőzöttség néhány hónap alatt elémésztette beteg szervezetét, 1952 elején, alig 61 évesen itthagytta az árnyékvilágot. Temetésén hatalmas tömeg vett részt, a néma sokaság menete talán az első tömegdemonstráció volt a Rákosi rendszer ellen.

Zenei elemek az életműben. Cserkészmozgalom

Az első világháborút követő években a hazai cserkészmozgalom hatalmas fejlődésnek indult. A fiatal gimnáziumi tanár Karácsony Sándort egy református lelkész, a Cserkészszövetség társelnöke, Megyercsy Béla vonta be az ifjúság tanórán kívüli nevelésének mozgalmába. *A magyar cserkész daloskönyve* című kiadvány 1922-ben jelent meg először dr. Spilenberg György szerkesztésében, a további kiadások előkészítésébe már Karácsony Sándort is bevonták, de ő így sem volt maradéktalanul elégedett a dalanyag színvonalával. Az ő kezdeményezésére 1929-ben napvilágot látott a *101 magyar népdal* című gyűjtemény, amelyet Bárdos Lajos szerkesztett, és Kodály Zoltán írta az előszavát.

Részlet az előszóból (1941):

„A cserkész-daloskönyvek kiadásról-kiadásra jobban keresik a magyar hangot. Hogy most a Cserkészszövetség egy tisztára népi magyar dalgyűjtemény kiadására határozta el magát: nem egy szempontból jelent új zászlóbontást és új ideálokért való küzdelmet.”

Az egyik tanítvány – a később gödöllői gimnázium-igazgató –, Heltai Miklós (1909–1989) így emlékszik ezekre az időkre:

„A kirándulásokról hazafelé utaztunkban igen jókedvűek voltunk, Sándor Bátyánk pedig minden kínálkozó lehetőséget szinte előre meglátott és megragadott. Ilyenkor például nótázásra szervezett meg bennünket [...] Ő volt az első az ifjúsági vezetők között, aki ifjúsági egyesületben, cserkészcsapatban, iskolában az unisono tömegéneklések során a népdalt propagálta [...] rengeteg kuruc nótát, diáknótát, elegy-belegy nótát énekeltünk, később ezt tudatosan és fokozatosan szorította ki a népdal. [...] Az általa megteremtett népdal tradíciókból táplálkozott később az ugyancsak tőle ihletett regös-munka.” (Karácsony Sándor a pedagógus 2010. 61)

Zenei tárgyú írások, színdarabok

Karácsony Sándor az általa nyolc évig szerkesztett ifjúsági folyóiratba, *Az Erő* című lapba írt vezércikkei között számos zenei tárgyú írást találhatunk. Ezek később *Diáknóták prózában* címmel különlenyomatban is megjelentek. Közülük

álljon itt néhánynak a címe, *A mi nótáinkból: Gaudeamus igitur, Egy szekunda nem a világ, Mennyből jövök most hozzátok, Ászorá az ákettő, kisangyalom..., Debreceni diák vagyok én, XLII. zsoltár.* (Karácsony 1999. 143–184)

Szintén zenei vonatkozása van néhány színdarabjának, színpadi jelenetének, illetve az *Aki dudás akar lenni...* című zeneelméleti ismereteket népdalok segítségével szemléltető írásának: *Gergely bácsi levizitel.* Jelenet sok énekkel, szavallattal, felolvasással: *Lányok ülnek a fonóban.* Énekes jelenet fiú- és lány szereplőkkel: *Pásztortüzek.* Egyfelvonásos játék: *Új háromkirályok csillaga.* Gyermekszíndarab: *Úrnak szolgál mindnyájan.* Színjáték egy felvonásban: *Aki dudás akar lenni...*

Karácsony Sándor az 1948-as, máig érvényben levő *Magyarországi Református Énekeskönyv* összeállításában is alkotó szerepet játszott. *Mostani és leendő énekeskönyvünk esztétikai és irodalomtörténeti szempontból* című tanulmányában (1941) részletesen elemzi és jellemzi a korábbi és a megjelenés előtt álló új gyűjtemény dallamanyagát. Nem fél kimondani az olyan súlyú kritikai ítéletet, mint amilyen az alábbi is:

„... szomorúan kell megállapítanunk, hogy jelenleg érvényben levő énekeskönyvünk legújabb szerzésű dicséretanyaga egyáltalán nem, régebbi korokból örökölt anyaga pedig csak a legnagyobb kritikával használható fel egy elkövetkezendő új énekeskönyv alapanyagául.”

De mások véleményét is meghallgatta, amikor így írt:

„... az alább elmondandók nem követelnek a maguk számára kizárólagosságot, csak a többi szempont mellett kérik tekintetbevételüket. Ezért is merészelnek bátran, gátlás nélkül jelentkezni, eleve tudván, hogy igazukat elhalványítja az esetleges másik szempont igaza. [...] hirdesse a többi szempont mindenik a maga igazát.”

Kapcsolatok legnagyobb zeneszerzőinkkel:

Kodály, Bartók

Karácsony Sándor 1939-ben kiadott *A magyar észjárás* című könyvének egyik fontos tanulmányában a két zeneszerző lángelme, Bartók és Kodály népdalgyűjtő, népdalrendszerező, majd ebből zenekultúrát teremtő tevékenységét

méltatja. (A könyv ajánlása a következő: *A 400 esztendő's debreceni kollégiumnak, fiúi tisztelettel.*)

Arra, hogy a néphagyományból sikeresen építhető magas kultúra, Bartók és Kodály munkálkodása mutat példát, ezért hivatkozik rájuk:

„Bartók és Kodály azt cselekedték meg zenei téren, ami a kultúra egyetlen területén sem lesz számunkra meggazdálkodható. Az európai zenei kultúra teljes birtokában, tehát egyáltalában nem tagadva azt meg, lemerültek a nép zenei világába, s ott három feladatot végeztek el. Először is hűségesen feljegyezvén minden feljegyezhető, anyagban, azaz tartalomban felhoztak számunkra mindent, amit a nép lelke eddig zenét termelt és megőrzött. Másodszor becsületesen kielemezték és leírták azt a nyelvet, amelyen ez a zene önmagát eddig kifejezte. Harmadszor, bármennyire más volt ez a nyelv, mint esetleg az európai zene ez idő szerinti nyelve, mégis ezt a nyelvet fogadták el a magyar zene és így saját lelkük zenéje anyanyelvéül is, s mindazt, ami mondanivalójuk volt, ezen a nyelven muzsikáltak el egész Európa számára.

Bartók az izometrikus dallamsorokat, a pentaton hangsort, továbbá a parlando rubatóban tartott parasztdalokban a prózai szöveg és a zenei ritmus egymáshoz képesti parataxatív viselkedését állapítja meg olyan sajátosságok gyanánt, amelyek minden magyar népdalt jellemeznek (A magyar népdal, LXX. l.). Negyedik, de a harmadikkal rokon sajátosságnak idevehetjük a kvintszerkezetet, a kisebb kvintszerkezetet és a parallelizmust, melyeket Kodály Zoltán fedezett fel a legrégebbi népdalok frazeológiáján.” (Karácsony 1985. 324)

Mind Bartók, mind Kodály jól ismerték ezt az írást, erre mindketten tesznek utalást. Egymás kölcsönös nagybecsülését jelzi, hogy Kodály saját írásaiban is többször hivatkozik Karácsony Sándor megállapításaira.

1940. január, Zeneakadémia. Karácsony Sándor előadást tartott *Néhány új szempont a magyar zenei nevelés kérdéséhez* címmel. A terem zsúfolásig tele volt, az első sorban ott ült Kodály is. Az előadás után a hozzászólók közt Kodály is jelentkezett utolsóként: *„Engedjék meg, hogy először üdvözljem Karácsony Sándort”,* s kiment hozzá, hogy kezét fogjon vele, aztán elmondta: *ők ketten különböző oldalról ugyanoda jutottak:*

„Felkapaszkodtam egy hegyre, azt hittem, egyedül leszek a csúcson; hát ahogy felérek, ott szuszog szemközt fölfele Karácsony Sándor.” (Kövendi 2008. 30)

Végezetül álljon itt két rövid idézet annak igazolására, mennyire hasonló volt Bartók Béla és Karácsony Sándor véleménye legfontosabb nemzeti sorskérdéseinkről, a kárpát-medencei népek egymás mellett élésének lehetőségéről, a magyarság Trianon utáni élethelyzetéről. Hozzá kell tenni, mindketten komoly „terepmunkát” végeztek a szomszéd népeknél, Bartók a magyar mellett több ezer tót (szlovák) és román népdalt gyűjtött össze még az első világháború előtt, Karácsony Sándor pedig a katonaságnál majd a két háború közötti utazásai során szerzett tapasztalatokból szűrte le a bartóki állásponthoz legközelebb álló végkövetkeztetését.

„Az én igazi vezéreszmém azonban (...) a népek testvérré válásának eszméje, a testvérré válás minden háborúság és minden viszály ellenére. Ezt az eszmét igyekszem – amennyire erőmtől telik – szolgálni zenémben; ezért nem vonom ki magam semmiféle hatás alól, eredjen az szlovák, román, arab vagy bármiféle más forrásból. Csak tiszta, friss és egészséges legyen az a forrás!” (Bartók levele Octavian Beunak, Bukarestbe; német nyelvű, Berlin és Budapest közt, 1931. jan. 10. In: Bartók-breviárium 1974. 338)

Karácsony Sándor *A magyar béke* című, 1947-ben kiadott könyvében fejezetről fejezetre a megbékélés szükségességét taglalja szinte minden szintéren, a társadalom különböző rétegei között, a pártok („*a más valakik*”) között, megbékélést hirdet a szomszéd népekkel, ifjúságunkkal és Istennel. A szomszéd népekkel való megbékélés szükségességét négy, önéletrajzi vonatkozású írásban fejti ki, melyek mindegyike egy-egy népcsoport (román, jugoszláv, csehszlovák és ruszin) tagjaival történt találkozásán alapszik:

„De nekünk ma, holnap, holnapután, sőt azután is meg kell értenünk egymást, mert (...) a kendőzetlen valóság az, szimbiózisban élünk a Duna-medencében, és az itt folyó történelmi élet közös termékünk, az is marad.” (Karácsony 2010. 237)

IRODALOM

- BÁRDOS Lajos, szerk. (1941): *101 magyar népdal*. (Karácsony Sándor és Mathia Károly közreműködésével; átnézte és előszóval ellátta: Kodály Zoltán.) 5. kiadás. Magyar Cserkészszövetség, Bp.
- KARÁCSONY SÁNDOR – RÉVÉSZ Imre (1941): *Mostani és leendő énekeskönyvünk: 1. egyházi és theologiai szempontból; 2. esztétikai és irodalomtörténeti szempontból*. Városi Nyomda, Debrecen.
- KARÁCSONY SÁNDOR (1985): *Bartók és Kodály: Szofokráciánk esztétikai problémájának megoldása zenei téren*. In: Uő: *A magyar észjárás*. Magvető, Bp.
- KARÁCSONY SÁNDOR (1999): *A nyolcéves háború*. 2. kiadás. Csökmei Kör, Pécel
- KARÁCSONY SÁNDOR (2002): *Ocsúdó magyarság: Szokásrendszer és pedagógia*. [Szerkesztette és utószóval ellátta: KÖVENDI Dénes; előszó: DEME Tamás] 2. kiadás. Széphalom Könyvműhely, Bp.
- KARÁCSONY SÁNDOR (2009): *A magyar észjárás*. [Szerkesztette és utószóval ellátta: KÖVENDI Dénes] 3. kiadás. Széphalom Könyvműhely, Bp.
- Karácsony Sándor, a pedagógus*. (2010) Karácsony Sándor Művelődési Társaság, Földes
- KARÁCSONY SÁNDOR (2011): *A magyar demokrácia; A magyar béke*. [Szerkesztette és utószóval ellátta: HELTAI Miklós] 3. kiadás. Széphalom Könyvműhely, Bp.
- KÖVENDI Dénes (2008): *Karácsony Sándor zenei nevelkedése és nevelőmunkája*. In: *Karácsony Sándorra emlékezve a reneszánsz év jegyében*. (2008) Karácsony Sándor Művelődési Társaság Füzetek 7., Földes
- UJFALUSSY József, szerk. (1974): *Bartók-breviárium: levelek, írások, dokumentumok*. [Összeállította és az előszót írta: Ujfalussy József] 2. javított és bővített kiadás. Zeneműkiadó, Bp.